

Ю.В.Шпак,

кандидат економічних наук, доцент

докторант кафедри економічної теорії та історії економіки НАДУ

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНО-БЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті досліджується проблеми державного регулювання економічно - безпечного розвитку агропромислового виробництва, як важливого елемента ринкової економіки. Вплив держави на розвиток аграрного сектору економіки. Функції аграрного сектору. Масштаби державної участі в регулюванні аграрного сектору економіки. Визначення напрямів державної політики щодо регулювання економічно - безпечного розвитку агропромислового виробництва.

Ключові слова: аграрний сектор, державного регулювання аграрного сектору, економічно - безпечний розвиток агропромислового виробництва

В этой статье исследуются проблемы государственного регулирования экономически - безопасного развития агропромышленного производства, как важного элемента рыночной экономики. Влияние государства на развитие аграрного сектора экономики. Функции аграрного сектора. Масштабы государственного участия в регулировании аграрного сектора экономики. Определение направлений государственной политики относительно регулирования экономически - безопасного развития агропромышленного производства.

Ключевые слова: аграрный сектор, государственное регулирование аграрного сектору, экономически - безопасное развитие агропромышленного производства

In this article investigated problems of government control economic - safe development of agroindustrial production, as important element of market economy. Influence of the state on development of agrar sector of economy. Functions of agrarian sector. Scales of the state participating are in adjusting of agrarian sector of economy. Determination of directions of public policy in relation to adjusting economic - safe development of agroindustrial production.

Keywords: agrarian sector, government control of agrarian to the sector, economic is safe development of agroindustrial production

Постановка проблеми. З огляду на сучасні умови функціонування аграрного сектору актуальним є дослідження регулюючої ролі держави щодо державного регулювання економічно - безпечного розвитку агропромислового виробництва. Необхідність та особливості державного регулювання аграрного сектору пов'язані з виконанням першочергових завдань щодо гарантування продовольчої безпеки держави, підвищення конкурентних переваг сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках і створення умов соціального розвитку села. За цих обставин виникає потреба в ефективній державній підтримці сільського господарства як однієї зі стратегічних галузей, розроблення основних інструментів реалізації нової аграрної політики України.

Масштаби державної участі в регулюванні економічно - безпечного розвитку агропромислового виробництва постійно змінюються, відповідно, змінюються вимоги до системи його державного регулювання, що зумовлює визначення пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку аграрної галузі.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми, яку ми досліджуємо, висвітлені у працях вітчизняних та закордонних науковців і практиків, зокрема Амбросова В., Валентинова, П. Гайдуцького, М. Дем'яненка, С. Зорі, І. Кириленка, З. Кадюка, Н. Кондратьєва М. Корецького, П. Макаренка, І. Михасюка, А. Мельник, В. Месель-Веселяка, О. Могильного, В. Назаренка, Б. Пасхавера, М. Павлишенка, Н. Попова, П. Саблука, О. Онищенко, Т. Осташко, Г. Черевка, А. Юзефовича, В. Юрчишина, М. Янків та ін.

Однак проблеми стабільного розвитку механізму державного регулювання щодо економічно - безпечного розвитку агропромислового виробництва за умов глобалізації економічних відносин і трансформаційних перетворень у галузі висвітлені недостатньо і потребують поглибленого опрацювання на теоретичному та методологічному рівнях.

Мета цієї статті - дослідити місце та роль держави в регулюванні економічно - безпечного розвитку агропромислового виробництва

Вклад основного матеріалу. Не може викликати великих сумнівів той факт, що ринковий механізм господарювання, що склався в країні, представляється вкрай складним. Його елементи всі без виключення знаходяться між собою в такому взаємозв'язку, що органи державного управління вже не в змозі охопити всі сфери діяльності, всі взаємозалежності. Тому, і це, на нашу думку, сповна закономірно, держава, для того, щоб не втратити контроль над продуктивними силами

суспільства, вибирає одну, але істотну функцію управління - регулювання. А обумовлено це тим, що перехідний період до цивілізованих ринкових відносин носить досить хворобливий характер (зростання цін, падіння обсягів виробництва, фінансові неплатежі, відсутність бюджету, відповідного завданням розвитку країни), і регулююча дія держави полягає в планомірності і узгодженості дій суб'єктів господарювання. Кондратьев Н.Д. в своїй роботі "Організація народного господарства" саме на подібний регулюючий процес звернув увагу. Зокрема він писав: "Аби проникнення регулюючої свідомої ролі держави в підрозділ народного господарства здійснювалося найменш безболісно, необхідна планомірність і узгодженість дій органів влади. Потрібно, аби був центральний мозок всього управління економічним життям країни. Потрібно, аби він висував плани дій і погоджував дії окремих галузей управління. Лише тоді народне господарство може бути більш або менш організоване і пронизане єдиною керівною волею. Лише тоді можна чекати покращення економічного життя країни" (9).

Подібна точка зору з'явилася базовою для багатьох учених-економістів, що зробили зусилля для обґрунтування системи регулювання ринкових відносин. Зокрема, Леонтьев С., продовжуючи ідею про регульовані ринкові відносини, підкреслював необхідність «правильної комбінації» державного регулювання і ініціативи, що спирається на зацікавленість окремих підприємств.

Останніми роками стає усе більш вочевидь, що науково обґрунтована політика держави по відношенню до суб'єктів ринкових відносин - одне з основних завдань розвитку агропромислової сфери. Причому, це завдання передбачає, з одного боку, певні функції держави і органів територіального управління по регулюванню діяльності суб'єктів агропромислового комплексу, з іншого, введення нових ринкових форм господарювання і землеволодіння, а також, розробку оригінальних технологій виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.

Слід зазначити, що сучасне сільське господарство, базуючись на міжгалузевій системі, охоплює, хоча і не міцними зв'язками, окрім власне сільськогосподарського виробництва, суміжні з ним галузі економіки, які поставляють йому, по-перше, засоби виробництва а, по-друге, переробляють сільськогосподарську сировину і підготовлюють продукти харчування до вжитку. Ця система називається продовольчим комплексом. Всі елементи в цій системі в ідеалі повинні знаходитися у взаємозв'язку і взаємодії обумовлюючи розвиток один одного. Тому, на наш погляд продовольчий комплекс слід розглядати як взаємозв'язок, взаємодія сільського господарства і зв'язаних з ним галузей економіки від виробництва сільськогосподарської техніки, до реалізації продуктів харчування, від яких залежать застосовані в сільському господарстві технології, спеціалізація і концентрація виробництва на сільськогосподарських підприємствах, характер і рівень зайнятості і інші найважливіші аспекти організації виробництва.

Формування виробничого комплексу об'єктивно зв'язане, перш за все, з переходом сільського господарства до механізованої стадії виробництва в умовах НТР, яка значно поглибила і розширила технологічні і економічні зв'язки сільського господарства з іншими галузями національної економіки. Практично всі галузі національної економіки прямо або побічно беруть участь у функціонуванні продовольчого комплексу, структура якого включає три сфери (виробництво засобів виробництва для сільського господарства; власне сільське господарство; переробка і доведення готового продовольства до споживача). Отже, матеріальною основою формування продовольчого комплексу є: по-перше, процес виробничо-технологічної кооперації, що безперервно розширюється, сільського господарства з іншими галузями національної економіки.

По-друге, в даний час сільськогосподарський виробник, як правило, не доводить до повної готовності для споживання всю свою продукцію, сільське господарство не може обійтися лише власними засобами виробництва.

Стан, власне, сільського господарства в продовольчому комплексі характеризується відносинами залежності від корпорації, як в області торгівлі, так і у сфері виробництва.

Ця залежність сільського господарства від суміжних галузях економіки реалізується в тому, що фермерський продукт по дорозі до кінцевого споживача, "вбираючи" в себе засоби виробництва, вироблені в машинобудуванні, хімічній і комбікормовій промисловості, потім поступить в переробку на підприємства харчової промисловості і реалізується підприємствами торгівельної господарської діяльності. Залежність може бути виражена в такій послідовності:

- виробництво засобів виробництва для сільського господарства;
- матеріально-технічне постачання і обслуговування;
- фермерське господарство по виробництву сільськогосподарської продукції;
- промислова переробка сільськогосподарської продукції;
- зберігання і реалізація в оптовій і роздрібній торгівлі.

Важливість інтеграційних зв'язків сільського господарства з промисловістю і торгівлею була оцінена Джоном Н. Девісом, який вважав, що агробізнес означає суму всіх фермерських операцій плюс виробництво і розподіл продукції, необхідної для постачання фермерських господарств, плюс суму операцій здійснюваних у зв'язку з транспортуванням, зберіганням, переробкою і розподілом сільськогосподарської продукції. Тобто, агробізнес означає загальну суму всіх операцій, залучених у виробництво і розподіл харчових продуктів і волокна. Надалі теорія агробізнесу була розроблена Д. Девісом, Р.Г. Гольбергом, Е.Роєм і ін. Дане ними трактування агробізнесу в декілька конкретизованому вигляді набула (правда, значно пізніше, лише в 70-х роках) досить широкого поширення серед економістів-аграріїв в нашій країні, лише названа вона була по-іншому: "аграрно-промисловий комплекс" (АПК) (на відміну від еквівалентного йому і загальноновизнаного світовою теорією і практикою ринкових відносин терміну "агробізнес"). Як економічна категорія, агробізнес виражає специфічні виробничі відносини в ринковій економіці по виробництву сільськогосподарської продукції, її переробці в промисловості і доведення до кінцевого споживача в цілях максимізації доходу через задоволення попиту на дану продукцію. У трактуванні агробізнесу як категорії ринкової економіки ми бачимо, перш за все, її сутнісну відмінність від категорії агропромислового комплексу, який був "сформований" у нас лише на папері: констатація факту його створення пройшла в 70-і роки майже через сотню монографій, але АПК, як нова відтворювальна міжгалузєва система, так і не був сформований в рамках всієї країни, не дивлячись на об'єктивну необхідність, викликану вступом аграрного виробництва до стадії індивідуального розвитку. Аграрне виробництво на даному рівні розвитку суспільства ще не перетворилося на елемент, ланку суспільної мети виробництва життєвих засобів; відтворювальна система аграрного виробництва, ще не перейшла у відтворювальну систему агропромислового виробництва продуктів харчування і інших товарів з сільськогосподарської сировини.

У ряді країн, наприклад в США, під впливом самих різних чинників, сформувався гігантський комплекс агробізнесу на базі аграрного, торгівельного і промислового капіталу. Він складається з наступних груп галузей:

- виробництво і постачання сільського господарства матеріально-технічними засобами і послугами (техніка, добрива, насіння, будматеріали і так далі);
- виробництво сільськогосподарської продукції, тобто власне сільське господарство (рослинництво і тваринництво);
- зберігання, транспортування і переробка сільськогосподарської продукції в підготовці для вживання товару, оптова і роздрібна торгівля продуктами харчування і іншими товарами, виготовленими з сільськогосподарської сировини.

В Україні в сільському господарстві зайнято в 3-4 рази більше працівників, чим в будь-якій розвиненій країні. Тут на одного працівника села доводиться максимум п'ятеро, які зайняті обслуговуванням, переробкою продукції, торгівлею, при цьому більше половини знаходиться на ремонті техніки, що постійно ламається. У США на одного працівника, що працює в сільському господарстві доводиться 14 чоловік, що займаються лише технікою і технологією.

Продовольчий комплекс в нашій країні характеризується деформованою, незбалансованою галузевою структурою і, перш за все, гіпертрофованим розвитком сільського господарства, продукт якого у вартості кінцевої продукції відповідає подвоєному аналогічному показнику в США початку століття, а саме 40% (що навіть менше показника нашої країни в кінці 80-х років). В кінці ж 80-х років доля сільського господарства в продовольчому комплексі склала 80%. В кінці 80-х років на сільськогосподарські сфери доводилися всього 20% зайнятих в продовольчому комплексі.

В середині 90-х років в агропромисловому комплексі стали виявлятися перші результати проведення в країні економічних і політичних реформ. Все частіше можна констатувати факти того, що органи державного, а часто і територіального управління є усуненими від реальних ринкових процесів в агропромисловій сфері, тоді як держава без сумніву є суб'єктом цих процесів, причому безпосереднім, регулюючим. Проте цьому положенню є і свої пояснення.

Стан, в якому знаходяться різні господарючі суб'єкти в нашому аграрному секторі, накладає негативний відбиток на всю систему відносин. Насправді, господарючі суб'єкти при всеосяжному раніше регулюванні позбавились елементарних економічних прав у виробництві і обміні сільськогосподарської продукції і тому намагаються позбавитися від якої-небудь участі у взаєминах з вертикальними структурами управління. Адже до недавнього часу через державну мережу реалізовувалося близько 70% кінцевої продукції всього сільського господарства. Держава виступала в ролі основного покупця і продавця сільськогосподарських товарів, основного фондovласника і інвестора.

В умовах ринкових відносин, домінування ринкових принципів господарювання в агропромисловому комплексі, можна говорити про підвищення комерційний ризиків, про невизначеність ситуації збуту сільськогосподарської продукції в споживчій сфері, інколи видаленій за сотні кілометрів від місця її виробництва.

Як основні напрями державного регулювання розвитку агропромислового комплексу можна позначити наступне:

- регулювання попиту і пропозиції;
- стимулювання науково-технічних розробок і індустріалізації агропромислового господарства;
- створення територіальної соціальної інфраструктури;
- формування системи інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання;
- сертифікація сільськогосподарської продукції і тому подібне

У теорії аграрних відносин передових країн державне регулювання розуміється як логічний і історичний рівень розвитку сільського господарства і відносин між різними власниками і власниками землі. І з такою думкою не можна не погодитися. Розширення цих відносин веде до утворення асоціацій і індивідуальних селянських господарств, еволюції управління, сприяє посиленню тенденцій до зростання державного регулювання.

Це положення, мабуть, понад усе представлене в розвинених країнах Заходу, з індустріально розвиненою сільськогосподарською сферою. Так, між державними органами управління і виробниками сільськогосподарської продукції склалися стійкі відносини, які виявляються таким чином. За органами державного управління закріплені такі регулюючі функції як: обслуговування, технічна допомога, інвестиції і кредитування, аудиторський контроль, пільгове оподаткування, а всі безпосередні функції виконуються суб'єктами господарювання агропромислового комплексу.

Найбільш активне державне регулювання здійснюється в країнах з відсталим агропромисловим комплексом. Про міру відставання можна судити не лише по темпах виробництва тієї або іншої продукції, але і по представництву цієї продукції на зовнішньому або внутрішньому ринках. Для агропромислового комплексу України і окремих регіонів характерна втрата цього представництва з 80-90% на початку 80-х років до 20% в середині 90-х.

В Україні в 90-х роках намітилися контури перетворення колгоспів і радгоспів в орендні, колективні і індивідуальні фермерські господарства, які також піддаються державному регулюванню, зокрема, за допомогою забезпечення сільськогосподарських виробників матеріальними, фінансовими і технологічними ресурсами, посадочними матеріалами, пунктами зберігання і переробки продукції.

На яких же принципах будується система державного регулювання агропромислового комплексу?

Якщо взяти до уваги ту обставину, що ринкові відносини передбачають прямі і непрямі принципи регулювання, то їх можна об'єднати в загальні, обумовлені природою виникнення економічних відносин, і приватні, що відображають ситуативний підхід до управління.

Загальні принципи ми підрозділяємо на формаційних, цивілізованих, науково - обґрунтованих і приватних.

Формаційні принципи регулювання агропромислової сфери передбачають наявність організаційно-правових форм господарювання з різними цілями і завданнями, положенням на товарному ринку, відношенням до власності на землю і тому подібне, що обумовлює, певною мірою, кордони правової і економічної самостійності суб'єктів господарювання, в деяких випадках регулюючи дія з боку держави. Наприклад на агропромислову структуру, побудовану у вигляді сільгоспконцерну із замкнутим виробничим циклом, достатньою мірою обмежено і може здійснюватися у вигляді заходів підтримки (інвестиції, кредити) і організації закупівлі в держрезерв вироблених товарів.

Цивілізовані принципи державного регулювання агропромислової сфери визначаються нами , як наявність сталих процедур управлінської дії, заснованих на досвіді передових або розвинених агропромислових країн. Цей досвід дозволяє йти не по дорозі "проб і помилок", а цивілізованим способом, що скорочує можливі ризики, невизначеність ситуації, економічних локальних криз. Науково - обґрунтовані принципи регулювання агропромислової сфери як би вбирають в себе два попередні принципи або ґрунтуються на них. По суті, йдеться про встановлення спеціальних співвідношень між промисловою і сільськогосподарською сферою, транспортними комунікаціями, системою інформаційного і стратегічного забезпечення.

Приватні принципи регулювання агропромислового комплексу пов'язуються нами з оперативною управлінською дією на процедури взаємин між органами державного і територіального управління, з одного боку, і суб'єктами господарювання, з іншого. Це стосується, перш за все, відповідальності виробників за якість виробленої продукції, своєчасності платежів за оренду землі, сплату податків за використання земель, виконання нормативних вимог землеволодіння і землекористування. Сюди ж доцільно віднести і принцип соціальної захищеності сільських господарств ринкового типу. Необхідність в цьому виникає при політичній і економічній нестабільності держави, падінні ринкових цін, обумовленою зовнішньою конкуренцією, загрози розорення господарств і так далі

Світовий досвід господарювання хоча і не позначив виявлені принципи регулювання агропромислової сфери, але підтверджує їх наявність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, варто відзначити, що в умовах перехідного періоду принципи і організація державного регулювання зазнали значні зміни. По-перше, саме поняття "Державне регулювання" сформувалося відносно недавно. Поняття "Агропромисловий комплекс" стало ближче традиційному в західній економічній літературі поняттю "агробізнесу". По-друге, змінилися цілі і пріоритети державного регулювання. А найголовніше, змінилися форми і методи державного регулювання і забезпечення економічної безпеки АПК і особливо у сфері продовольчого забезпечення. Тому напрями державного регулювання економічно-безпечного розвитку агропромислового виробництва, запропоновані в даній статті, є досить актуальними

Література.

1. Аграрная политика (Западная и Восточная Европа, Россия) /В.И.Назаренка./ Под общей ред. В.И.Назаренка. – М.: ВНИИТЭИагропром. – 2000. – Ч. 1. – С. 50–58.s
2. Аграрная политика (Западная и Восточная Европа, Россия) / Под общей ред. В.И.Назаренка. – М.: ВНИИТЭИагропром. – 2000. – Ч. 2. – С. 40–52.
3. Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку (1990–2000) / За ред. П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка, М.Ф. Кропивка. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 335 с.
4. Амбросов В.Я. Реорганізація державної власності в агропромисловому комплексі /Амбросов В.Я.// Економіка АПК. – 1997. – № 6. – С. 4.
5. Амбросов В.Я. Реструктуризація виробництва в АПК /Амбросов В.Я.// Економіка АПК. – 1999.-№1.-С.79-80.
6. Андрійчук В. Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і вдосконалення міжгалузевих економічних відносин /Андрійчук В. Г.// Проблеми формування ринкової економіки. – К., КНЕУ, 2000. – С. 29–38.
7. Бакай С.С. Адаптація підприємств до ринкового середовища. Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні /Бакай С.С.// Матеріали Других Всеукраїнських зборів (конгресу) вчених економістів-аграрників 24–25 січня 2000 р. – К., 2000. – С. 316–319.
8. Балян А.В. Досвід фермерської кооперації та перспективи її розвитку в Україні /Балян А.В. // Економіка АПК. – 1996. – №9.
9. Кондратьев Н.Д. Организация народного хозяйства. Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции /Кондратьев Н.Д //М.: Наука. 1991.С. 197

Стаття надійшла до редакції 06.10.2010 р.